

KOVÁCS PÉTER

MÉG EGYSZER A RIU 815 FELIRATHOZ

A Römische Inschriften Ungarns sorozat III. kötetében tett közzé Soproni S. egy felirattöredéket, amelynek kiegészítésére nem vállalkozott. Az MTA Régészeti Intézetének fényképtárában került elő egy a feliratról készített régebbi negatív (InvNr. 13232–33), amely a kő azóta már elveszett újabb, az előzőhöz tartozó töredékét is ábrázolta egy további sor két betűjével. A negatív alapján tettem kísérletet a felirat kiegészítésére az A. I. E. G. L. 1997-es római kongresszusának aktájában.¹ Mivel egy szabott terjedelmű kongresszusi aktában kiegészítem bővebb okfejtésére nem volt mód, azt később máshol terveztem közreadni. A kongresszus Preattijában szereplő közleményem alapján a felirat bővebb — teljes — kiegészítésére vállalkozott Mráv Zs.² Mivel okfejtésével, kiegészítésével számos helyen nem érthetek egyet, ezért is szükséges a felirattal újra foglalkoznom.

A felirat megmaradt töredékein, amelyek a fennmaradt Victoria-relief alapján nyilvánvalóan egy építési felirathoz tartoztak, 4 sor kezdőbetűi maradtak meg:

[- - -] / L S [- - -] / AC [- - -] / A [- - -] / CQ [- - -].

A felirat kiegészítésénél abból kell kiindulnunk, hogy a megmaradt betűk nagy valószínűséggel egy császári titulatura részei, illetve hogy az első sor L S betűi között interpunctio látható. Ezen megfontolások alapján a következő kiegészítési javaslattal éltem:

[- - -] / L (ucio) S [eptimio Severo Pertin] / ac [i Aug(usto) - - -] / A [- - -] / CQ [- - -].

Ezt továbbfejlesztve Mráv a felirat majdnem teljes kiegészítésére vállalkozott:

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) (?) pro salute Imp(eratorum) Caess(arum) / L(ucii) S(eptimi(i) Severi Pii Pertin] / ac [is et M(arci) Aureli(i) Antonini] / A [ugg(ustorum) et [P(ublii) Septimi(i) Getae Caes(aris)]] / çq[h(ors) II Alpinorum (?) templum / [- - -].

Véleményem szerint a fenti kiegészítést az alábbi indokok alapján igen nagy valószínűséggel a felvethető számos lehetőség egyikeként kell kezelnünk, a felirat egyetlen kiegészíthető részének továbbra is a általam már javasolt részt tudom elfogadni. Érveimet több csoportra bontva tárgyalom a felirat lelőhelye, keltezése, megszövegezése és az épület lehetséges funkciója szempontjából.

1. A felirat utolsó sorának kiegészítésénél Mráv abból az elgondolásból indult ki, amelyet korábban lehetőségként magam is felvettem, hogy a visegrádi Salamon-torony közelében előkerült feliratot a

¹ A negatívra néhai egyetemi tanárom Soproni S. hívta fel a figyelmemet. P. Kovács: Building inscriptions of Septimius Severus from Pannonia. in: XI Congreso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina. Atti. Roma 1999. 521–531.

² Zs. Mráv: Die Bautafel eines Heiligtums aus Visegrád. Zur Ergänzung der Inschrift RIU 815. Antaeus 24 (1997–98) 306–310.

szomszédos dunabogdányi táborból hurcolták át és ezért annak állítója a helyi csapattest, a cohors II Alpinorum equitata volt. Az építési feliratot pedig kapcsolatba hozta a korábban itt előkerült Iuppiter-szentély Commodus- és Alexander Severus-kori építési felirataival (AÉp 1982, 798—799).³ Az azonosítás azonban számos ponton nehézségekbe ütközik:

a. A két idézett felirat a katonai tábor DNy-i sarka közelében, azon az auxiliaris vicus területén levő szentélyből került elő *in situ*, amelyet már Rómer F. is lerajzolt, és amelynek méretei nagyjából ismertek.⁴ Igen kevésbé valószínű, hogy a két másik feliratot ne hurcolják el, míg az időben közékük esőt pedig igen. *Damnatio memoriae*-ről Septimus Severus esetében nem lehet szó.

b. A felirat állítójaként az adott cohors szerepel, holott a két korábbi esetben a csapattest praefectura, illetve a praefectus praetorio volt az építtető. Annak igen kevés a valószínűsége, hogy még egy Iuppiter-szentély állt volna a táborfal területén.

c. Korántsem biztos, hogy az építési felirat eredeti lelőhelye Cirpi volt. A szomszédos auxiliaris táborok bármelyikéből (Esztergom (Solva), Szentendre (Ulcisia Castra)) elhurcolhatták a követ Visegrádra. Utóbbira ráadásul volt példa, hiszen a RIU 818 feliratot az ottani csapattest nevének említése alapján igen nagy valószínűséggel Szentendréről hurcolták el. Az aligha lehet kizáró érve a felirat szentendrei lelőhelyének, hogy a RIU 865 Caracalla-kori építési felirat gyengébb minőségű faragvány, mint a visegrádi töredék. Megjegyzem, mindmáig tisztázatlan kérdés, hogy auxiliaris táborok és vicusok el tudtak-e tartani egy-egy kőfaragóműhelyt (néhány esetben, mint e. g. Intercisa, valószínűleg igen), a visegrádi darab azonban leginkább egy aquincumi műhely készítménye lehet.

d. A két dunabogdányi felirat méretben sem és a faragvány stílusában sem hasonlít a visegrádra. A cirpiek mérete sokkal kisebb (141,5, illetve 103 cm), ráadásul a táblák egyformán keretezetlenek, széleiken sincs ábrázolás (Victoria-relief). A visegrádi darab megmaradt szélessége önmagában 48 cm, amely a felirat teljes szélességét a nagyjából kiegészíthető 1. sorral (erről lásd még lejjebb) meglehetősen jól determinálja. A Mráv-féle kiegészítés is (amely szerintem korántsem biztos) legalább 215 cm, de a reliefmező keretelése esetén legalább 230 cm lehetett. A visegrádi töredék vastagsága (több mint 20 cm) is jóval meghaladja a másik kettőt (6—13 cm), aligha véletlen, hogy a visegrádi múzeum leltárkönyvébe még mint szarkofágtöredék lett beletárolva (InvNr. 53.72.1). Ez alapján kevésbé valószínű, hogy a RIU 815 töredék azonos helyen állhatott volna a dunabogdányiakkal (a cirpi szentély bejárata felett).

2. A felirat Mráv Zs. szerint meglehetősen bizonyossággal a 202-es császárlátogatás évére keltezhető, de mindenképpen 197—209 közé. Ennek szerinte legfőbb bizonyítéka a titulatura. A felirat egyetlen kiegészíthető (de még az sem biztos) sora az első, amely alapján a felirat nem keltezhető Septimius Severus uralkodásán (193—211) belül egyetlen konkrét évre sem. Semmi sem bizonyítja, hogy a 3. sor megmaradt A betűjének egyetlen kiegészítése az Augg(usti) volna. Itt szükséges megjegyezni, hogy a Mráv-féle kiegészített rajzon az A betű után következő V betű felső szára még belelóg a tábla előkerült töredékébe. Ez azonban a valóságban nincs így, a kérdéses helyen a kőnek kisebb kikopása látható, semmiféle betűmaradvány nem figyelhető meg. Véleményem szerint elhibázott vélekedés minden pannoniai Septimius Severus-kori feliratot a 202-es évre kelteznünk (de 197—209 közé is!), a római kongresszuson általam tárgyalt építési feliratok közül az egyik (Nagybaracska) Severus uralkodásának az elejére keltezhető, amikor még sem Caracalla sem Geta nem szerepelhetett a feliraton, de a két másik felirat is biztosan 202 elé datálható (RIU 1138, CIL III 3387). Ha a megmaradt töredéken nincs konkrét utalás a titulaturában esetleg még szerepelhető többi személyre, akkor csak valószínűsíthető annak kiegészítése. (Más volna az eset, ha a felirat 3. sorának A betűje után az V is szerepelne, ez azonban nincs így!)

A felirat 202-re való keltezése érdekében Mráv hosszasan tárgyalja a Victoria-ábrázolásos építési feliratokat. Fitz J. korábbi kutatásai nyomán véleménye szerint ezen feliratok zárt csoportot alkotnak és többségük közvetlenül összefüggésbe hozható S. Severus decennaliájával és a parthusok feletti győzelmével.⁵ A szerzőnek ezen vélekedését is a bizonytalan elméletek sorába kell sorolnunk. Négy darab feliratot

³ B. Lőrincz: Neue Inschriften aus Cirpi (Dunabogdány). ActaArchHung 35 (1983) 63—71.

⁴ P. Kovács: Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén. Piliscsaba 1999. 14, T. V.

⁵ J. Fitz: Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien im Jahre 202 u. z. ActaArchHung 11 (1959) 237—263, 241, 244.

vesz ezen „csoportba”, amelyek közül a savariai Iseum Victoria-reliefe aligha tartozhat az építési feliratok közé. A valóban Victoria-ábrázolásos pannoniai építési feliratok időben meglehetősen tág korlátok közé keltezhetők. A legkorábbi az aquincumi Antoninus Pius-kori felirat, amelyet többen a katonavárosi amphiteatrum építési táblájának tartanak.⁶ Valóban Septimius Severus uralkodásának idejére keltezhető az itt tárgyalt RIU 815, valamint a székesfehérvári CIL III 3346-RIU 1500 felirat. Az ács-vaspusztai RIU 645 felirat pedig szinte bizonyosan Caracalla-kori. Közelebből meg nem határozhatóan, de szintén a Severus-korra keltezhető (mindenképpen Aquincum colonia rangra emelése utánra) a Mráv által nem idézett bács-monostori CIL III 6452=10496=ILS 7124 építési felirat, amelyet szinte bizonyosan Aquincumból hurcoltak el (cf. CIL III 10495=ILS 7124a, AÉp 1968, 423-amennyiben a két személy azonos).⁷ A nymphaeum építését megörökítő feliratot C. Tit. Antonius Peculiaris állította, aki dec. col. Aq. és mun. Sing., továbbá sacerdos arae Aug. n. volt. A felirat kora közelebből meg nem határozható, a III. sz. elejei keltezés csak feltételezés.⁸ Ezzel kapcsolatban csak annyi biztos, hogy Peculiaris Aquincumnak már mint coloniának volt a decurioja és cursus honoruma alapján a CIL III 10495 feliratot korábban állította (és Aquincum már ekkor is colonia volt). A sorozat hatodik darabja lehet egy, csak régi leírásokból ismert odiumi feliratos töredék is.^{8a} Ezen 6 darab pannoniai építési feliratot vagy ezek egy részét sem lehet „zárt csoportnak” nevezni, sőt talán még csoportnak sem. Az ábrázolások különbsége (e. g. a RIU 645 tábla barokk voluta motívuma) sem biztosan időbeli eltérést takar, a visegrádi esetében éppen a töredékség miatt a keretelés módja — Victoria globuson áll-e vagy sem — nem határozható meg. Az, hogy Victoria attributumaként a kezében koszorút és pálmát tart, ahogy a visegrádi, ács-vaspusztai, bátmonostori darabokon (illetve az Iseum-reliefén), vagy pedig a táblát (vagy az ansát) tartja, ahogy a székesfehérvári és az aquincumi tábla esetében, aligha vonatkoztatható egyetlen császárra (vagy azzal kapcsolatos eseményre), hanem az a Victoria-ikonológia szokásos, közelebből meg nem keltezhető típusa.⁹ A Victoria-ábrázolásos építési feliratok tág időhatárának legjobb bizonyítéka a Kr. u. 253-ból származó bitburgi, magánember által állított kő (BRGK 40 [1959] 125–126, Nr. 8.), amely egy színház és egyéb épületek építésére vonatkozik.

3. A korábbiak alapján a felirat megszövegezésével kapcsolatosan is számos probléma vethető fel. Ezek közé tartozik, hogy nem ismerjük a tábla pontos méretét, nem tudjuk, hogy a felirat hány sora hiányzik. Mráv szerint a megmaradt töredék első sora bizonyosan az eredeti darab második sorának tartozhat. Ez a Victoria-alak elhelyezkedése alapján valószínű lehetőség, de ez nem lehet bizonyíték. A keretelés és az istennő feje között üresen is hagyhatták a teret, így nem zárható ki még egy másik sor léte sem. A felirat szélességének meghatározásánál abból indult ki Mráv, hogy a feliraton biztosan szerepelnek Severus fiai, ezért már az általa 195-ben felvett Pius jelzőnek is szerepelnie kell. A lehetőségek ilyen módon bizonyítékként történő egymásra vetítése téves eljárás. Mivel a felirat kora közelebből meg nem határozható, a felirat 2. sorának kiegészítése sem biztos (Pius jelző léte vagy nemléte), ezért a felirat pontos szélessége sem állapítható meg (24 vagy 21 betű), így annak teljes kiegészítése is felettébb bizonytalan.

A kiegészítés következő teljesen bizonytalan pontja, hogy a császárnév milyen esetben áll. Annyi bizonyos az AC betűk alapján, hogy ragozott esettel állunk szemben. Építési feliratokon — ahogy Mráv is felsorolja — a császárnevek állhatnak nominativusban (e. g. CIL XIII 14485a), genitivusban (pro salute formula esetén) (e. g. CIL XIII 3387), dativusban (e. g. AÉp 1911, 119) és ablativusban (abl. abs. mancusként) (e. g. CIL VII 1003). Ezen esetek közül a genitivusos és a dativusos sem zárható ki. Azt sem állapíthatjuk meg tehát teljes bizonyossággal, hogy a császárnév genitivusban állt-e vagy sem, de ha igen,

⁶ V. Kuzsinszky: Aquincum. Ausgrabungen und Funde. Budapest 1934. 180–181, Nr. 414; M. Németh, Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában. Budapest 1999. 18–19, Nr. 30.

⁷ Torma K.: Adalék Sarmizegetusa és Aquincum felirataihoz. ArchÉrt 8 (1874) 140–143.

⁸ J. Fitz: Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit II. Budapest 1993. 425–426, 729–730, Nr. 409, D. Fishwick: The career of C. Titius Antonius Peculiaris. ZPE 130 (2000) 257–260.

^{8a} W. Kubitschek: Ältere Berichte über den römischen Limes in Pannonien. Akad. der Wiss. in Wien. Phil.-hist. Klasse. Sitzungberichte 209. Wien—Leipzig. 124.

⁹ LIMC VIII. Zürich—Düsseldorf 1997, 237–263, 242, Nr. 17–24, 253, Nr. 212–213, 256, Nr. 244–246.

akkor a következő kérdés az, hogy biztosan a *pro salute* formula állt-e előtte vagy valami más (e. g. a feliratokon igen gyakori *pro salute et incolumitate* (e. g. RIU 864), vagy inkább éppen a RIU 645 Victoria alakos építési táblán szereplő *pro salute et victoria* (cf. még CIL III 4020, 13404) vagy *numini* alak: e. g. AÉp 1995, 1270). Egyik lehetőség sem zárható ki. Ugyanúgy felettébb problematikusnak tűnik számomra S. Severus titulaturájának kiegészítése is (a *pius* jelzőn kívül). A szerző szerint a császár nevének biztos kiegészítése *Imp(erator) Caes(ar) / L(ucius) S(eptimi(us) Severus Pius Pertin) / ax*. Ez azonban a császár titulaturájának egyik lehetséges, korántsem egyedüli módja. Éppen Septimius Severus uralkodásától kezdődött meg (pannoniai feliratokon is igen gyakran alkalmazva) az uralkodó feliratokon *dominus noster*ként is való címzése (cf. CIL III p. 2430, 2640 e. g. CIL III 3342 (építési felirat!), 3343, 3391, 10960, 10982, 151844, RIU 864, AÉp 1995, 1270, AÉp 1994, 1406).¹⁰

A Mráv-által cohorsként kiegészített CO betűk — még ha szókezdetről van is szó, ami korántsem biztos — többféleképpen egészíthetők ki: e. g. (ha az uralkodó teljes titulaturáját megadja a felirat), *co[(n)s(ularis)]* (ha a felirat állítója e. g. *beneficiarius consularis* vagy más a helytartói hivatalhoz tartozó személy), *co[llapsu]m* (ha egy régiség, vagy tűzvész miatt összedőlt épület újjáépítéséről van szó a feliraton).

A felirattanban igen fontos pontosság miatt kifogásolható Mráv azon módszere is, hogy a tábla teljesen kiegészített rekonstrukciós rajzán azokat a helyeket is kiegészítette, amelyeket maga is csak kérdőjelesen fogadott el.

4. Külön tárgyalandó kérdés, miféle épület építési feliratával állunk szemben, ki lehetett az építető. Az első publikációmban magam is egy szentélyként határoztam meg a feliraton szereplő épületet, bár a lehetőséget már akkor is hangsúlyoztam, véleményem szerint Mráv tanulmányának már a címe is elhibázott. Nincs arra konkrét bizonyítékunk, hogy milyen épületről lehetett szó, de egy katonai tábor és *vicus* területén többféle nagyobb, díszes épület is állhatott. Így a *vicus* területén szentélyeken kívül az önkormányzatiság gyakorlását biztosító épületek (*curiák*), fürdők (cf. CIL III 10496) és mansiók is álltak. A Mráv által hozott britanniai párhuzamok (RIB 722—23, 1093, 1337, 2200, 2210) alapján az épület katonai rendeltetése sem zárható ki. A Victoria-relief önmagában nem bizonyíték arra, hogy kultikus épülettel állunk szemben. A tábla méretének meglehetősen hosszúsága (kb 2,3 m) alapján még az sem zárható ki, hogy egy táborépítési felirattal van dolgunk, de a katonai táboron belül álló épületekhez (e. g. parancsnoki épület (*principia*)) is tartozhatott.

Az a nem lényegtelen körülmény sem hanyagolható el, hogy nem ismert a felirat állítója, bizonyossággal nem állíthatjuk, hogy katonai feliratról van szó. Ebből a szempontból nem lényegtelen, hogy az *aquincumi* táblán kívül, amelyet a *legio II adiutrix* állított, a többi felirat esetében csak magánemberek ismertek (RIU 645: *beneficiarius*, CIL III 10496: *decurio*). Korábban magam is katonai (=katonai csapat-test, vagy annak vezetője által állított) feliratként kezeltem a töredéket, de a teljesség miatt igen fontos annak lehetőségét is felvetni, bár a *limes*-területen került elő a felirat, és ezen a vidéken mindig is katonaság volt a legvalószínűbb építtető, hogy az építtető magánember vagy más szervezet (e. g. valamelyik *auxiliaris vicus veterani et cives Romani* szervezete) volt.

Összefoglalólag elmondható, hogy nem ismert a kérdéses épület funkciója, a feliraton esetlegesen említett istenség (amennyiben szentélyről van szó), a feliraton Septimius Severuson kívül szereplő esetleges személyek (*Caracalla*, *Geta*), ha szerepelnek egyáltalán, kétséges a titulatura teljes kiegészítése, a felirat állítójának személye, valamint Septimius Severus uralkodásán belül annak kora. A felirat biztos kiegészítése továbbra is a következő:

[- - - *pro salute* (?)] / *L(ucii vago) S(eptimii vago) o Severi vago o Pertin] / ac[is vago i - - -] / A[- - -] / ÇQ[- - -]*.

Véleményem szerint nem szükségtelen a felirat kiegészítéséről folytatott vita, mert az a felirattan tudományának nem csak egy felirattöredék élénk fantáziát igénylő számos kiegészítési lehetőségét, hanem annak az egzaktuság szabta korlátait is igen jól megmutatja.

¹⁰ PWRE V. Stuttgart 1905, 1308; *G. J. Murphy*: The reign of Septimius Severus from the evidence of the inscriptions. Philadelphia 1975. 102—103.